

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
С. М. Соболева, кандидат педагогічних наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО: ЗМІСТОВНИЙ АСПЕКТ

У статті розкриваються сутність інформаційного насильства у широкому та вузькому сенсі та його змістовний аспект. Показано, що інформаційна компонента міститься в будь-якому насильстві, а інформаційне насильство може бути безпосереднім та опосередкованим. Констатується, що в сучасному суспільстві склалася система державного та приватного інформаційного насильства. Висвітлено роль засобів масової інформації та комп'ютерної мережі Інтернет у здійсненні інформаційного насильства. Проаналізовано основні аспекти щодо змісту інформаційного насильства: захист від інформації, інформаційний тероризм, зображення насильства у ЗМІ, маніпуляція свідомістю, відсутність аналізу інформації користувачами як результат доступності інформації, економічний та політичний контроль за засобами масової інформації. Визначено основні властивості інформаційного насильства. Запропоновано типологізацію інформаційного насильства за суб'єктами та об'єктами насильства, за способами та механізмами його здійснення та за ступенем прояву.

Ключові слова: *інформаційне насильство, інформація, інформаційна безпека, засоби масової комунікації, інформаційний тероризм, маніпуляція свідомістю.*

Постановка проблеми. Інформаційна безпека посідає одне з провідних місць у системі забезпечення життєво важливих інтересів усіх країн і, безумовно, України. Це передусім зумовлене нагальною потребою створення розвиненого інформаційного середовища українського суспільства, однак саме через таке середовище найчастіше здійснюються загрози національній безпеці. Сьогодні система забезпечення інформаційної безпеки України, яка склалася раніше, вже не відповідає новим принципам забезпечення інформаційної безпеки та не може надійно протидіяти інформаційним загрозам [11; 12]. Означена проблема особливо ускладнюється вектором агресії та насильства. На тлі явищ кризи та нестабільності в українському суспільстві інформаційне насильство виявляється неминучим елементом суспільного буття.

Результати авторського **аналізу останніх досліджень** свідчать, що в сучасному суспільстві склалася система державного та приватного інфор-

ційного насильства. Засоби масової інформації нав'язують вигідні їм та їх реальним власникам оцінки, думки, електоральну поведінку. Інформаційним насильством є прославляння культу сили й гангстеризму, вестернізація або, навпаки, заповнення вульгарною вітчизняною естрадою екранів телебачення й кінематографа. Насильство входить у мову, семантику передач, повсякденні комунікації. Сьогодні надзвичайно актуальним є внесення термінологічної ясності в категоріальний апарат, включаючи поняття інформаційного насильства й інформаційної безпеки, які виступають продуктом соціального конструювання, кодування в культурі, придбання власної семантики за рахунок взаємодії різноманітних культурних дискурсів.

Необхідно зазначити, що дослідженням певних аспектів інформаційного насильства в контексті забезпечення інформаційної безпеки присвячені праці Р. Авдєєва, В. Афанасьєва, Т. Берези, Е. Беляєва, М. Бусленка, В. Глушкова, С. Гриняєва, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Г. Ємельянова, М. Кастельса, В. Лекторського, В. Лисицького, В. Лопатіна, Й. Масуди, А. Мінка, Е. Моргунова, Дж. Нейсбіта, Б. Парахонського, Е. Паркера, Г. Почепцова, А. Ракітова, Е. Тоффлера, В. Циганкова, М. Чеснокова та інших дослідників.

Метою статті є визначення змісту інформаційного насильства як явища, що діє в інформаційному полі та ускладнює проблему забезпечення інформаційної безпеки сучасного українського суспільства.

Основні результати дослідження. Ведучи мову про інформаційне насильство, перш за все необхідно згадати про те, що взагалі є інформація. Інформація — певна матеріальна або логічна впорядкованість на основі силових (енергетичних і речовинних) чинників, але така, що не зводиться до них. Інформаційна компонента (не речовинна й не енергетична) міститься в будь-якому насильстві, але з еволюцією суспільства її роль зростає. Друга природа завжди містить інформаційну компоненту. Інформаційне насильство може бути безпосереднім і опосередкованим, може бути причиною, умовою, метою, приводом. За своїм онтологічним статусом інформація не відрізняється від простору, часу, енергії, маси та інших категорій. У той же час поняття інформації істотно ширше, багатоаспектніше кожної з цих філософських категорій. Вона є значущою (йдеться про певну безліч значущих характеристик) характеристикою матеріальних та ідеальних об'єктів і їхніх взаємодій на всіх рівнях організації матерії [1; 3].

Слід вказати основні властивості інформації: подвійність, достовірність, повнота, переконливість, цінність, корисність. Необхідно з філософських позицій розглянути залежність цінності інформації від її дії на стан, поведінку соціальної системи, на можливості вирішення системою своїх завдань. Найбільший інтерес для нас у контексті нашого дослідження становить

спотворена інформація: видача одиничного за загальне, явища за сутність, приводу за причину, можливого за дійсне, випадкового за необхідне.

У другій половині ХХ ст. стало переосмислюватися принципове бачення, картина світу. Традиційно вона була представлена в матеріалістичних парадигмах такими класичними категоріями, як: матерія, рух, простір, час. Із відкриттям ролі інформації стало зрозуміло, що ця картина є неповною і потребує доповнення, виникли сумніви і відносно пріоритету такої фундаментальної категорії, як матерія. Сьогодні в наукових колах поширюється думка, що в основі об'єктивної реальності лежить не матерія, а інформація. Матерія («матеріал») існує остільки, оскільки забезпечує «життєздатність» інформації: інформація — це зміст, а матерія — її форма [4]. З одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів, а з другого — є основним засобом міжособистісних взаємовідносин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої. Таким чином, інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини, і її матеріальне буття.

Необхідно проводити відмінність між взятою в грубій і різкій формі інформацією і таким родом інформації, відповідно до якої ми як людські істоти можемо ефективно діяти або відповідно до якої можуть ефективно діяти машини. Основна відмінність і складність виникають із того факту, що для дії важливе значення має не кількість посланої інформації, а, швидше, кількість інформації, яка може проникнути в комунікативні й акумулюючі апарати в достатній кількості, щоб служити як подразник дії. Будь-яка передача сигналів або зовнішнє втручання в них зменшує обсяг інформації, що міститься в них, якщо тільки з нових відчуттів або з пам'яті, які раніше були виключені з інформаційної системи, не надійшла нова інформація. Із кібернетичної точки зору семантично значуща інформація — це інформація, що проходить через лінію передачі плюс фільтр, а не інформація, що проходить тільки через лінію передачі [5]. М. Кастельс у своїй моделі підставою й одночасно виразом глобальних змін у суспільстві вважає технічний прогрес, а точніше — його найбільш інтелектуальну частину. Вона сильніше за всі інші технічні нововведення змінює сприйняття світу в окремого індивіда й одночасно впливає на організацію соціального простору [17]. Простір же є виразом спільноти, оскільки наші співтовариства зазнають структурної трансформації. Розумно припустити, що в наш час виникають нові просторові форми і процеси.

Прийнято вважати, що насильство пов'язане з прямим фізичним і матеріальним збитком і виявляється як вбивство, загроза. Усе це прямі, найбільш

очевидні, грубі форми насильства, проте разом з ними існує ще насильство, яке пронизує психологічну й інтелектуальну сфери та виявляється непомітно у вигляді нав'язування власних переконань опоненту спотвореною інформацією [7; 19]. До одного з видів насильства можна віднести й обман. Стабілізуюча функція обману широко використовується державними органами, засобами масової інформації, причому в найрізноманітніших формах — від ретельно продуманої дезінформації (добре застрахованої від викриття) до тонких маніпуляційних дій над суспільною свідомістю, що формують вигідну громадську думку, яка підтримує потрібні уряду символи віри [13].

Видів насильства нітрохи не менше, аніж сфер людської діяльності. Суть насильства полягає в тому, щоб змусити конкретну людину або спільноту людей до дій, які суперечать їх власним інтересам [10, с. 19–27]. Таким чином, приховування від людей інформації про їх дійсні інтереси або свідомо підміна їх помилковими шляхом інформаційного накату є гіршим видом насильства.

З'ясовуючи зміст інформаційного насильства, слід акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, все більш актуальним стає не захист інформації, а захист від інформації. Із появою всесвітньої мережі Інтернет будь-який охочий може заявити про себе на весь світ, причому фактично безкоштовно, на відміну від використання традиційних ЗМІ. Цензура в мережі як така практично безглузда, оскільки навіть при закритті сайта завжди залишається можливість викласти цю ж інформацію на будь-якому іншому сервері, причому все це анонімно або практично анонімно. Інтернет — відкрите поле для інформаційного насильства. У людини, яка починає сприймати світ через Інтернет, виникає нова картина світу. У цій ситуації змінюється навіть традиційне уявлення про знакові системи. По-перше, величезний потік інформації перекладає її з дискретного рівня на континуальний, можлива навіть інформація без жодного змісту. По-друге, втрачається можливість верифікувати цю інформацію, визначити, де правда, а де брехня. Відбуваються зміни в мові як основі комунікації, а це, у свою чергу, породжує глобальні трансформації в суспільстві.

Будь-яка комунікація можлива тільки в тому випадку, якщо сторони, що обмінюються інформаційними повідомленнями, розуміють їх. Інакше ми маємо справу з псевдо- або квазікомунікацією, яка може іноді досить успішно імітувати комунікацію, але ніколи не в змозі забезпечити виконання її основної функції — узгодження дій суб'єктів спільної діяльності в суспільному житті. Тому пошук резервів функціонування комунікаторів неможли-

вий поза вченням процесів сприйняття і розуміння інформаційних повідомлень і текстів, поширюваних за допомогою цих засобів.

Вплив засобів масової комунікації може бути описаний у поняттях «формування установки», або «праймінгу». Соціально-психологічна основа цього явища полягає в тому, що для інтерпретації соціальних подій люди найчастіше використовують ті поняття, які часто активізуються (зокрема, за допомогою засобів масової комунікації) в їх свідомості. Численні дослідження показують, що існує зв'язок між тим, які сюжети освітлюються засобами масової комунікації, і тим, які проблеми люди вважають найбільш важливими на даний момент. Таким чином, саме засоби масової комунікації роблять ті або інші проблеми легко доступними і тим самим задають політичний і соціальний порядок широкій публіці. При цьому за допомогою медіа формується не тільки світогляд, а й образ дій індивідів [15].

Вибіркове акцентування матеріалу в програмах новин сприяє тому, що засоби масової комунікації не просто повідомляють нам про те, що відбувається, вони визначають хід наступних подій. Це ненавмисний вплив: засоби масової інформації зовсім не намагаються стимулювати насильство, проте їх всемогутність важко переоцінити. При цьому скептицизм індивіда стосовно ЗМІ зовсім не наділяє його імунітетом до переконання.

По-друге, інформаційне насильство певним чином переплелось з терором, феномен тероризму охопив буквально всю планету [23]. Усі засоби терористичної діяльності можна поділити на дві великі групи: засоби матеріальної дії (зброя, вибухові й отруйні речовини) і засоби нематеріальної дії (незафіксовані на матеріальних носіях залякування, погрози, попередження про нібито підготовлювані вибухи, вбивства). Як підставу класифікації засобів терористичної діяльності можна також використовувати види насильства, тоді ми одержимо таку типологію: фізичний, економічний і морально-психологічний тероризм.

У наш час іде освоєння терористами інформаційної зброї. Так, сучасні розвинені суспільства стали більш залежні від електронних баз даних, аналізу та передачі інформації. Таким чином, багато життєво важливих секторів відкриті для несанкціонованої дії, а узгоджена дія може паралізувати всю країну. Тому зростає тривога з приводу комп'ютерного тероризму. Якщо раніше єдиним видом інформаційної зброї були ЗМІ, то тепер величезну роль відіграє комп'ютерна інформація. Якщо терор за допомогою засобів масової інформації могла здійснювати тільки держава, то дія через комп'ютерні системи стала можливою і для окремих осіб. Якщо новий тероризм спрямує свою енергію на інформаційну війну, то його руйнівна сила буде набагато більшою, аніж будь-коли в минулому, більшою навіть, аніж при використанні бактеріологічної й хімічної зброї [28].

Г. Маркузе зазначає, що завдяки технічним досягненням людство зуміло наблизитися до перемоги над потребою до задоволення вітальних інстинктів людини і, отже, до звільнення інстинктів від непотрібного придушення. Продуктивність стає самоціллю: оскільки вона не може ослабити репресію, вона обертається проти індивідів і перетворюється на спосіб контролю. Тоді, коли індивіди не зайняті продуктивною працею, контроль над свідомістю здійснюється за допомогою контролю над інформацією, за допомогою індустрії дозвілля й розваг, за допомогою формування непотрібних («помилкових», «репресивних») потреб — словом, за допомогою маніпулювання свідомістю [21, с. 135], як наслідок — з'являються нові соціальні проблеми. Навіть сама можливість інформаційного насильства породжує якісно нові етичні проблеми, суть яких у визначенні принципів поведінки в новій реальності. Виникають питання: які повинні бути норми поведінки в умовах абсолютної свободи впливу на людину, як ті або інші способи взаємодії з віртуальною реальністю позначаються на соціальності самої людини?

По-третє, серед багатоманітних проявів ефектів масової комунікації особливе місце посідають ефекти, пов'язані із зображенням насильства в першу чергу в програмах телебачення. Ця проблема впродовж останніх десятиліть була й залишається предметом численних досліджень і неослабних дискусій [14]. Особливої гостроти проблема набула у зв'язку з питанням про соціальну відповідальність засобів масової комунікації. До основних питань теми звичайно відносять такі — чи дійсно функціонування ЗМК призводить до проявів агресивної поведінки, і якщо так, то який механізм реалізації цього феномену? Яким є внесок засобів масової комунікації в реальний рівень насильства в тому або іншому суспільстві? Чому засоби масової комунікації сприяють більшою мірою прояву агресивних дій або звільненню від відчуттів агресивності? Які особливості впливу інформаційних і художніх матеріалів телебачення, що містять сцени насильства? Дотепер серед дослідників не існує єдиної точки зору щодо сутності та спрямованості впливу показу телевізійного насильства на прояви насильства в реальності.

Т. Адорно, виявивши ефект складного сплетіння любові й ненависті до телевізійних персонажів, з гіркотою дійшов висновку, що виявлені ним та іншими дослідниками закономірності культурної продукції гарантують нечувані можливості для маніпулювання свідомістю. Якщо поведінка людини визначається неконтрольованими зонами психіки, то маніпулятор, минувши поріг свідомості, може потурати спонукам, що стихійно складаються, викликати потребу в певних наркотичних ефектах. Експлуатація пригнічених прагнень, масове обслуговування фантазій, що виникають у голові людини, фабрикація ілюзій, за твердженням Т. Адорно, страшні не тільки тим, що

спираються на несвідомі пласти психіки. Біда в тому, що в повсякденній реальності невмотивовані вчинки сприймаються глядачами й читачами як наслідок обдуманого рішення, прийнятого індивідом, який шукає в телевізійному видовищі не одвічні істини, не привід для розгортання аналітичних здібностей, не глибокі художні враження, а тягнеться до телевидовищ під впливом психологічних потягів. У цьому й криються, на думку Т. Адорно, таємниці роздвоювання свідомості, властиві особі [2]. Так, відкидаючи насильство, рядовий глядач як мислячий суб'єкт знаходить в екранних злочинах привабливе видовище, спокутне звільнення від повсякденних переживань.

Можна сперечатися з приводу того, наскільки насильство на екрані призводить до насильства в житті і що відбувається, коли кількість телевізійних убивств за годину подвоюється, але одне не викликає сумніву — наші цінності перебувають під величезним впливом того, що ми бачимо на екрані. Емоційна дія письмового слова набагато слабша, ніж дія телеекрана. Телебачення в багатьох відношеннях відкидає нас назад, у світ неписьменності. Цінується візуальна дія на емоції і страхи, а не привабливість суворої логіки сенсу. Логічна дія є можливою і за допомогою електронних ЗМІ, але вони значно більше підходять для пробудження емоцій, ніж для передачі логічної інформації. Відхід від письмового слова змінює сам спосіб нашого мислення й ухвалення рішень. Лист поволі змінював риторичку, оскільки поширення письмового слова вимагало загальної письменності, і відбувалося це поступово. Електронні ЗМІ володітимуть тією ж силою дії, що й лист, але відбудеться це набагато стрімкіше, оскільки нікому не прийде в голову «вчитися» дивитися кіно або телевізор.

Для розуміння й передбачення людських вчинків те, що в телевізійній культурі вважається правдою, часто набагато важливіше за реальну правду. Засоби масової інформації стають світською релігією, значною мірою замінюючи загальну історію, національну культуру, друзів як головну силу, що створює наше уявлення про дійсність [27]. Недивно, що в міру історичного прогресу людина виявлялася все більше і більше залежною від інформації в найрізноманітніших її проявах. Людство зіткнулося з кризою, яку саме ж створило: воно тоне в морі інформації [8, с. 30–35]. Нові інформаційні структури можуть спонтанно викликати глибокі зміни. Не потрібно буде йти на жертви або застосовувати силу — за винятком, мабуть, тих випадків, коли хтось свідомо заплутує або спотворює інформацію [22, с. 118–120].

По-четверте, актуалізується проблема маніпуляцією свідомістю. Маніпуляція — це перш за все частина технології влади, що замінила в інформаційному столітті такі види влади, як насильство й примушення. У зв'язку з цим існує декілька підходів до цього явища. З одного боку, маніпуляція розглядається як м'яка, «прогресивна» владна технологія, що дозволяє муд-

рим правителям управляти свідомістю своїх громадян. Мається на увазі, природно, що правителі при цьому переслідують інтереси своїх громадян. З другого боку, свобода волі людини — це її невід'ємна якість, що робить її істинно вільною, і вона в жодному випадку не повинна приноситися в жертву навіть «найпрогресивнішим» формам влади.

Маніпуляція свідомістю припускає вторгнення саме в цю сферу людської істоти. Маніпуляція не тільки спонукає людину, що знаходиться під такою дією, робити те, чого бажають інші, вона примушує її воліти це робити. Однією з основних умов успішної маніпуляції є той факт, що у сучасної людини в основному немає ані часу, ані бажання перевіряти достовірність повідомлень, адже саме повідомлення засобів масової інформації формують світогляд людини, що живе в інформаційну епоху. Відмінна риса сучасних ЗМІ полягає в переході в подачі інформації від переконання до навіювання. Переконання впливає на свідомість людини, апелюючи до розуму й здорового глузду, тоді як навіювання, обходячи розум суб'єкта, безпосередньо впливає на психічну сферу без відповідної обробки, завдяки чому відбувається справжнє щеплення ідеї, відчуття, емоції або того чи іншого психофізичного стану.

Практичні дослідження показали, що пряма брехня у надрукованій інформації помітніша, аніж у радіопередачах, тоді як у телевізійному мовленні вона практично непомітна. Це пояснюється тим арсеналом засобів навіювання, яким володіє сучасне телебачення. Перш за все йдеться про пасивний характер сприйняття телевізійної інформації, про відсутність «діалогічності». У результаті притупляється критична здатність мислити, інформація сприймається як свідомо та однозначно правдива й об'єктивна. Поєднання тексту та відеозображення забезпечує підвищені можливості для маніпуляції, коли помилковість тексту прикривається достовірністю зображення і навпаки. Значні можливості щодо маніпуляції закладені в поведінці диктора.

С. Кара-Мурза, який дослідив проблему зміни свідомості людей під впливом інформаційних технічних засобів, зазначає, що та аномальна сила навіювання, якою володіє телебачення, зможе послужити симптомом для виявлення фундаментальнішої проблеми — зміни типу свідомості й мислення під час переходу людства до нового способу отримання інформації, не з листа, а з екрана. Масова культура має силу маніпуляції як суспільною, так і індивідуальною свідомістю. Сучасна індустріальна культура дійсно створює широкі можливості для маніпуляції свідомістю, при яких людина втрачає здатність раціонального осмислення подій. При цьому й ті, ким маніпулюють, і самі маніпулятори стають заручниками масової культури [16].

Услід за З. Фрейдом більшість дослідників вважають, що під час споживання «масової культури» діє механізм «навіювання й зараження» [24; 25].

Людина немов перестає бути сама собою, а стає частиною маси, зливаючись з нею. Ця обставина посилюється тим, що ЗМІ фактично контролюють усю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують, таким чином, усе поле культури. Через це те, що не потрапляє в поле уваги ЗМІ, залишається поміченим більшістю членів суспільства і не відіграє через це в житті суспільства істотної ролі. Навпаки, деколи буквально нав'язувана членам суспільства інформація засобами ЗМІ набуває статусу «керівництва до дії».

Не можна не відзначити, що більшість кінематографічної продукції (тепер усе більше в «телевізійній упаковці») є не що інше, як відверта пропаганда хижості, насильства, аморальності. На перший погляд у багатьох фільмах міститься явна критика агресивності, яка, однак, до добра ніяк не доводить. Але насправді під виглядом нібито боротьби з насильством на екранах з'являються типові, відверто хижі агітки. «Наймасовіше» мистецтво сильно знижує реальний імунітет людей до сприйняття справжніх вбивств і насильства в суспільстві, що уявляється буденним явищем.

По-п'яте, доступність інформаційних ресурсів для пересічного користувача частіше сприяє його присиплянню, наркотизації, аніж активності. Усе більша частина часу відводиться читанню й пошуку інформації, і відповідно менша частина може бути приділена організованій соціальній дії. Індивід читає повідомлення про проблеми і навіть може обговорювати альтернативні варіанти дій. Проте все це значною мірою належить до царини інтелектуальної. Тим самим не відбувається навіть віддаленої активізації організованої соціальної дії. Індивід може бути задоволений своїм високим рівнем інформованості, але не помічати своєї відірваності від ухвалення рішень і дій, він отожднює знання про проблеми з діями відносно цих проблем. Його соціальна свідомість залишається абсолютно чистою, але його соціальна діяльність стає повністю витисненою процесом інформаційного споглядання [26].

Проте, всупереч уявленню про всесильність засобів масової інформації, існують вагомі підстави стверджувати, що односпрямований потік інформації розділяє всіх учасників інформаційного обміну на відправників інформації, які організують телевізійний образ на базі своїх власних кодів, і адресатів, що наповнюють цей образ іншими сенсами згідно з їх власними культурними кодами. Люди не є пасивними об'єктами ідеологічного маніпулювання, і, на думку М. Кастельса, страхи з приводу маніпулювання свідомістю дуже перебільшені [17].

Насильство, породжене нашою надсучасністю (інформаційне насильство), — це терор, як якась подібність насильства, воно виникає, швидше,

від екрана, аніж від пристрасті, воно має ту ж природу, що й зображення. Насильство потенційно існує в порожнечі екрана завдяки дірці, яку він відкриває в ментальний простір до такого ступеня, що краще не знаходиться з суспільному місці, де працює телебачення, через високу ймовірність насильницького впливу, який воно індукує своєю присутністю. Всюди можна спостерігати прецесію засобів масової інформації відносно терористичного насильства [10].

Інформаційна дія в системі суспільства споживання призводить до того, що люди неадекватно сприймають світ і події, що відбуваються, бачать його в кривому дзеркалі. Як відомо, неадекватність сприйняття призводить до загибелі вищих тварин, подібно до китів, що «добровільно» викидаються на берег. Мабуть, така ж доля чекає й сучасне суспільство споживання. Не виключена можливість, що людство знаходиться в «точці перегинання» і його майбутнє — встановлення рабовласницького суспільства нового типу. Аргументування пов'язане з тим, що якщо в давнину рабство спиралося на фізичний вплив на людей, то тепер йому на зміну приходить інформаційний вплив.

По-шосте, зміст інформаційного насильства багато в чому визначається формами контролю за наслідками впливу засобів масової інформації [9, с. 27–30]. Причому встановлення жорсткого економічного й політичного контролю з боку певних груп над ЗМІ призводить до деформації їх діяльності. Основні методи і способи впливу засобів масової інформації на владу, маси й політичний процес — це отримання, відбір, препарування, коментування й поширення відомостей. При цьому ЗМІ здатні як освічувати людей і допомагати їм компетентно брати участь у політиці, так і дезінформувати, сіяти недовіру й страх. Більше того, засоби масової інформації — це інструмент особливого способу впливу й управління — політичного маніпулювання. Маніпулювання здійснюється шляхом упровадження в масову свідомість міфів, використання прямого підтасовування фактів, замовчування неугодної інформації, поширення брехні й наклепу, а також напівправди й наклеювання ярликів.

Хаотичні (принаймні зовні) перетворення без жодної «амортизуючої підкладки» призвели до люмпенізації або криміналізації потенційного «середнього класу», інтегрованого на той або інший рівень кримінально-ринкових відносин. Вихованці «фабрично-заводської» культури або люмпенізувались, або інтегрувались (у разі соціального успіху) до структури «антинаціонального громадянського суспільства». У результаті в Україні не склалися ані середній клас, ані громадянське суспільство (принаймні в цивілізованому їх розумінні).

Широко використовується так звана «спіраль умовчання». Спираючись на сфабриковані опитування громадської думки, громадян прагнуть пере-

конати в тому, що велика частина суспільства підтримує або певну політичну позицію, або певного лідера [18; 20]. Люди, що дотримуються інших поглядів, із побоювання опинитися в соціально-політичній ізоляції або якихось інших наслідків умовчують про свою думку або змінюють її. У цих умовах голос справжньої або уявної більшості стає ще голоснішим, і це ще більше примушує незгодних або таких, що коливаються, до ухвалення «загальноприйнятої» думки. У результаті політики, що використовують цей прийом, одержують необхідний результат. Проте можливості використання ЗМІ для надання впливу дуже великі, але не безмежні. Межі маніпулювання громадською думкою визначаються перш за все масовою свідомістю, що вже склалася, стереотипами й поглядами людей.

Інформація, як ніколи, стала інструментом влади. Коли була виявлена сприйнятливність людської психіки до навіювання, інформація у формі пропаганди й агітації стала головним важелем управління людьми. Вона поступово замінювала собою грубу силу, насильство, яке довгий час вважалося єдиним і неодмінним знаряддям управління. Процеси впливу мають багатоплановий характер, у них присутні різного роду механізми, які мають взаємодоповнюючий характер. При цьому адресат інформації може й не відчувати, як впливають деякі можливі комунікативні ланцюжки, оскільки повідомлення на цьому рівні не сприймаються як такі. Це особливо характерне для різного роду невербальних систем комунікації, які оперують у більшості своїй на неусвідомлюваному рівні. У цьому випадку сприймається не виконання даного прихованого правила, а тільки його навіювання.

Можна навести типологію за інтенсивністю впливу, що розмежовує низькоінтенсивні й високоінтенсивні технології. Ось деякі з особливостей їх застосування: люди, яким довіряють, мають більший вибір стратегій дії, у інших їх менше. Отже, перші можуть користуватися слабшими за інтенсивністю засобами. Інтенсивні засоби вони можуть використовувати для прискорення дії; реципієнти зазнають когнітивного стресу, коли їх примушують порушувати власні норми прийнятної комунікативної поведінки; є пряма лінійна залежність між рівнем інтенсивності та зміною установки; при масивному сприйнятті повідомлень низькоінтенсивна атака виявляється ефективнішою при подоланні опору [6, с. 8–12]. Високоінтенсивні технології дозволяють здійснювати зміни у свідомості за короткий період часу. Низькоінтенсивні технології розраховані на більш тривалий період. У результаті їхньої дії створюється сприятливий контекст дії для можливих майбутніх дій.

Висновок. Виходячи з наведеного вище, ми можемо виокремити такі властивості інформаційного насильства: несиловий (нематеріальний і неенергетичний), ідеальний характер, непідпорядкування фізичним законамирностям (не має маси, ваги, розміру, температури плавлення); нелінійність,

тобто непропорційна залежність причини й наслідків; порушення закону збереження речовини й енергії, кумулятивний характер, можливість зростання інформації як сніжної грудки; можливість максимальної дальності та швидкості поширення, яка збільшувалася з розвитком технічних досягнень (дубина, спис, стріла, куля, ракета), хоча межа швидкості інформаційного насильства теж кінцева — швидкість світла у вакуумі; можливість ідеального клонування, оскільки ідеальні копії можна зробити однаковими, вони можуть бути незмінними, замороженими, а матеріальні предмети постійно змінюються, старіють; нелокалізованість у часі, оскільки будь-яка матеріальна дія здійснюється в конкретний час, наприклад убивство, а в інформаційного насильства може бути наслідок — розмитість у часі й просторі (вбивство конкретної людини відбувається в конкретному місці, а інформаційний вплив може бути розмитим, дифузним); пандемія (епідемія, що має глобальний характер); опосередкований характер і скритність впливу (хоча деякі форми фізичного впливу теж непомітні, наприклад отрута, інформаційна дія може бути абсолютно непомітною); віртуальний характер дії; можливість фокусування; селективність; уразливість, крихкість інформаційного світу, легкість доступу, злому інформаційних систем.

Виокремлені властивості не існують опосередковано, ізольовано, а утворюють систему, знаходяться в діалектичній єдності. Речовинні й енергетичні компоненти інформаційних мереж, незважаючи на зростаючу соціальну обумовленість, не зникають.

Інформаційне насильство в широкому сенсі, що припускає існування інформації в будь-яких соціальних системах, — це не силовий впорядкований вплив на об'єкти, що мають антисоціальний або антиособовий характер. Інформаційне насильство у вузькому сенсі — несиловий вплив (дія) на ментальну сферу, що суперечить закономірному перебігу подій.

Необхідно відзначити низку підстав для виділення типологізації інформаційного насильства, здійснити типологізацію за такими принципами: залежно від суб'єкта насильства — ті, хто здійснює насильство (окремі фізичні особи, хакери, спецслужби, РК-групи, ідеологічні організації, державні органи, виробничі компанії, теле- й радіокомпанії, науковці, системи штучного інтелекту); залежно від об'єкта насильства — ті, над ким здійснюється насильство (окремі фізичні особи, людство в цілому, наукові співробітники, атеїсти); залежно від способів і механізмів здійснення насильства (вербальне, невербальне, аудіовізуальне); залежно від ступеня прояву насильства: явне й латентне (брехня, приховання інформації, зловживання довірою), пряме й непряме, тобто безпосереднє й опосередковане (радіо в автобусі, на зупинках). Причому типологізація за об'єктом і суб'єктом, між якими може відбуватися інверсія, хоч і не повною мірою, є основною.

Інформаційна цивілізація, до якої дійшло людство, змінює не просто статус інформації, тобто роль її позитивних наслідків, а й різко розширює негативні можливості. Ми отримали сильнодіючий засіб, для якого немає меж. Звідси, з одного боку, роль інформаційних систем і мереж посилює суспільство й державу, з другого — ослабляє, оскільки такі системи і мережі стають основною метою супротивника або опонента. Інформація починає нести в собі як творчу, так і руйнівну силу, що значно посилюється. Таким чином, існує неусувний зв'язок інформаційної та неінформаційної компоненти. Інформаційне насильство не виникає в інформаційному суспільстві, а існує в суспільстві завжди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации* / Р. Ф. Авдеев. — М. : Наука, 1994. — 346 с.
2. Адорно Т. *Проблемы философии морали* / Т. Адорно. — М. : Республика, 2000. — 400 с.
3. Ажажа В. Г. К вопросу об информационной первооснове микро- и макромиров Вселенной / В. Г. Ажажа, Г. С. Бепимов // *Филос. науки.* — 2001. — № 1. — С. 12–18.
4. Бергсон А. *Творческая эволюция. Материя и память* : пер. с фр. / А. Бергсон. — Минск : Харвест, 1999. — 1407 с.
5. Винер Н. *Творец и будущее* / Н. Винер. — М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. — 180 с.
6. Волков Е. Н. *Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему)* / Е. Н. Волков // *Журнал практ. психолога.* — М., 1996. — № 2. — С. 8–12.
7. Гжегорчик А. *Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия* / А. Гжегорчик // *Вопр. философии.* — 1992. — № 3. — С. 12–18.
8. Гор А. *Земля на чаше весов* / А. Гор // *Новая постиндустриальная волна на Западе : антология* / [под ред. В. Л. Иноземцева]. — М. : Academia, 1999. — С. 24–40.
9. Гурковський В. *Взаємовідносини органів державної влади у сфері забезпечення інформаційної безпеки України: організаційно-правові питання* / В. Гурковський // *Вісник УАДУ : наук. журн.* — 2002. — № 3. — С. 27–32.
10. Гусейнов А. А. *Возможно ли моральное обоснование насилия?* / А. А. Гусейнов // *Вопр. философии.* — 2004. — № 3. — С. 19–27.
11. Дзьобань О. П. *Інформаційна безпека в умовах глобалізаційних тенденцій: до проблеми осмислення сутності* / О. П. Дзьобань // *Гуманіт. вісн. Запоріж. держ. інж. акад.* — 2006. — Вип. 24. — С. 101–108.
12. Дзьобань О. П. *Соціокультурні аспекти інформаційної безпеки* / О. П. Дзьобань, О. Ю. Панфілов // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право : наук. журн.* — 2013. — № 2. — С. 171–176.
13. Доценко Е. Л. *Механизм межличностной манипуляции* / Е. Л. Доценко // *Вестн. МГУ.* — 1993. — № 4. — Сер. 14, Психология. — С. 12–18.

14. Жданухин Д. Ю. Границы использования информации: стратегия непрямого воздействия [Электронный ресурс] / Д. Ю. Жданухин // Международные отношения в эпоху глобальной информатизации. – Режим доступа: www.auditorium.ru.
15. Задорин И. СМИ и массовое политическое сознание: взаимовлияние взаимозависимость [Электронный ресурс] / И. Задорин, Ю. Бурова, А. Сюткина. – Режим доступа: www.camegie.ru.
16. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2000. – 340 с.
17. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
18. Корнілов Д. І. Вплив інформаційно-комунікаційних проєктів у мережі Інтернет на рівень інформаційної безпеки / Д. І. Корнілов // Стратег. панорама. – 2009. – №4. – С. 152–161.
19. Крылов К. Пробуждение от идиотизма [Электронный ресурс] / К. Крылов. – Режим доступа: www.russ.ru/politics/20021105-kr.html.
20. Крысько В. Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В. Г. Крысько. – Минск : Харвест, 1999. – 240 с.
21. Маркузе Г. Эрос и цивилизация / Г. Маркузе. – Киев : ИСА, 1995. – 400 с.
22. Мидоуз Д. За пределами допустимого / Д. Мидоуз, Й. Рандерс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 112–122.
23. Нечитайло Д. А. Джихад в информационном пространстве (киберджихад) [Электронный ресурс] / Д. А. Нечитайло. – Режим доступа: <http://antiterror.ru/library/smi/144812970>.
24. Панарин И. Н. Информационная война и власть / И. Н. Панарин. – М. : Мир безопасности, 2001. – 400 с.
25. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2001. – 240 с.
26. Печенкин В. В. Информационные технологии в социальной структуре общества / В. В. Печенкин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2001. – 240 с.
27. Туроу Л. Будущее капитализма / Л. Туроу // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / [под ред. В. Л. Иноземцева]. – М. : Academia, 1999. – С. 122–134.
28. Stein G. Information War – Cyberwar – Netwar [Электронный ресурс] / G. Stein. – Режим доступа: www.infowar.com/mil/c4i/steinl.

ИНФОРМАЦИОННОЕ НАСИЛИЕ: СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Дзедань А. П., Панфилов А. Ю., Соболева С. М.

В статье раскрываются сущность информационного насилия в широком и узком смысле и его содержательный аспект. Показано, что информационная компонен-

та содержится в любом насилии, а информационное насилие может быть непосредственным и опосредованным. Констатируется, что в современном обществе сложилась система государственного и частного информационного насилия. Освещена роль средств массовой информации и компьютерной сети Интернет в осуществлении информационного насилия. Проанализированы основные аспекты относительно содержания информационного насилия: защита от информации, информационный терроризм, изображения насилия в СМИ, манипуляция сознанием, отсутствие анализа информации пользователями, экономический и политический контроль за средствами массовой информации. Определены основные свойства информационного насилия. Предложено типологизацию информационного насилия по субъектам и объектам насилия, по способам и механизмам его осуществления и по степени проявления.

Ключевые слова: информационное насилие, информация, информационная безопасность, средства массовой коммуникации, информационный терроризм, манипуляция сознанием.

INFORMATIONAL VIOLENCE: SUBSTANTIAL ASPECT

Dzeban O. P., Panfilov O. Yu., Soboleva S. M.

The article reveals the essence of informational violence in the broad and narrow sense and its substantial aspect. It is shown that the information may be contained in any violence and abuse information may be direct and indirect. There is stated that in today's society has developed a system of the public and private informational violence. The role of the media and computer network in the implementation of informational violence is highlighted.

There are analyzed the main aspects regarding the content of informational violence.

First, more important is not the protection of information and protection of information. Internet – open field for the Information violence. A person who begins to perceive the world through the Internet, there is a new world view. In this situation, even changing the traditional idea of sign systems. First, the huge flow of information shifts from its discrete-level path, possible even without any information content. Secondly, the loss of opportunity to check the information to determine where truth and lies.

Secondly, information violence in some way intertwined with terror. Previously, the only kind of information weapons were the media. Today a huge role computer information. If terror through mass media could make only state the effect through computer systems became possible for individuals.

Third, among the diverse manifestations of the effects of mass communication occupy a special place effects associated with images of violence, especially in television programs. The emotional effect of the written word is much weaker performance than the TV screen. Television in many ways rejects us back into the world of illiteracy. Prized visual effect on

the emotions and fears, rather than appeal strict logic sense. The media have become a secular religion, largely replacing general history, national culture, friends as the main force that creates our perception of reality.

Fourth, problem actualized manipulation of consciousness. Manipulation is regarded as soft, «progressive» ruling technology to wise rulers control consciousness of its citizens. Manipulation is not only induces a person under this influence, do what others want, it makes them want to do it. One of the main conditions for successful manipulation is the fact that modern humans basically have neither time nor desire to check the authenticity of messages, because media reports form the worldview of a person living in the information age.

Fifth, the availability of information resources for the average user often contributes to its euthanasia, drug addiction, rather than activity. A growing portion of time is spent reading and information search, and, consequently, lower part can be given to organized social action. The individual can be satisfied with the high level of awareness, but ignore their isolation from the decisions and actions he identifies knowledge about critical actions against these problems.

Sixth, the information content of the violence is largely determined by the shape control for the effects of the media. media – a tool for a particular method of influence and control – political manipulation. Manipulation is performed by introduction into the mass consciousness of myths, using direct manipulation of facts, suppression of unwanted information spread lies and slander and half-truths and sticking labels.

In the article the basic properties Information violence: non-forcible ideal character that is not subject to physical laws; nonlinearity, that is disproportionate dependence causes and consequences; cumulative; the possibility of maximum range and speed of distribution; Copy perfect opportunity; blur in time and space; indirect stealth character and influence; virtual nature of others.

Key words: *informational violence, information, informational security, media, informational terrorism, consciousness manipulation.*

